

kaplı yüzeyinde, ay yüzlü ve badem gözlü insan figürlerinin kolları tırâzlı kaftanları kıyafet tarihi bakımından önemli sayılmaktadır (*DİA*, XIII, 485). Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhaki'nin verdiği bilgiye göre Gazneli Mahmud'un cenaze merasimine katılan kumandanlar rütbelere göre sıralanmıştı. Rütbe alâmetleri çok belirgindi ve değişik kaftanlar, çeşitli mücevherlerle süslenmiş altın kemerler bu rütbelerin göstergesiydi. Göktürk heykellerinde görülen kaftanların Gazneli sarayındaki resimlerde de mevcudiyeti dikkati çeker. Leşker-i Bâzâr Sarayı'ndaki bir figürde, beyaz kaftan giymiş bir askerin üstünde sağ tarafı sol tarafının üzerine kapanan ve etek boyu ayakların biraz üzerine kadar uzanan kaftan örneği görülür. Dışa doğru açılan yakası Göktürk kaftanlarına benzemektedir. Kaftanın uzun kollarının pazu kısmında asaleti belirten, aynı zamanda makam ve mevki gösteren tırâzlar vardır.

Reşîdüddin'in *Câmi'ü't-tevârih*'inde resmedilen bir minyatürde Gazneli Mahmud kısa kollu ve yandan yırtmaçlı, zemini kare desenlere bölünmüş bir kaftan giymiştir. Tahtına oturan Gazneli Mahmud'un üzerindeki, boyu ayaklara kadar uzanan şatafatlı kaftanın yanlara açılan yakaları farklı bir uygulama olarak değerlendirilebilir. İslâm öncesi Türk kıyafet geleneği Gazneliler'de olduğu gibi Büyük Selçuklular'da da devam etmiştir. *Câmi'ü't-tevârih*'teki minyatürlerde Büyük Selçuklu sultanları Berkıyruk, Muhammed Tapar ve Sencer'in uzun kollu ve renkli bir iç kaftanın üzerine kısa kollu, boyu uzun bir dış kaftan giydikleri, son Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un da pastel renklerden oluşan bir iç kaftanın üzerine siyah zeminli, açık kahve renkli, çiçekli bir dış kaftan giydiği görülmektedir.

Anadolu Selçukluları'nda kısa ve uzun kollu, tırâzlarla süslenmiş, ayak bileklerine kadar uzanan kaftanların kullanıldığı tesbit edilmektedir. Anadolu Selçukluları'nda kaftana "kapama" denirdi. Yünden yapılan, daha çok kölelerin giydiği kaftanlara ise "çekrek kapama" adı verildi. Günümüze ulaşan minyatürlü eserlerden Selçuklu dönemi kaftanları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Aşk hikâyelerini içeren Varaka ve Gülşah minyatürlerinde kolları tırâzlı, yeşil veya kırmızı, sarı fon üzerine kahverengi spirallerle bezeli ya da kırmızı veya altın yaldız benekli, boyu diz hizasında, belinde sivri üçgenlerden oluşan, püsküllerle süslü bir kemer veya

Gazneli Sultan Mahmud'u hil'at giyme töreninde kaftanıyla tasvir eden bir minyatür (Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârih*, The Library of University Edinburgh, MS. Arab. nr. 20, vr. 121^b)

önden düğümlü kuşak olan, açık veya kapalı yakalı kaftanlar görülmektedir. İbn Haldûn, halifelerin ve sultanların kaftan veya elbiselerinin üzerinde yer alan sırma şeklindeki işlemeleri saltanat ve hânedanlarla ilgili geleneklerde görülen ihtişam ve debdebelerden biri olarak kaydeder (*Mukaddime*, I, 673).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk* (haz. Ahmet Bican Erçilasun – Ziyat Akkoyunlu), Ankara 2014, s. 188, 391, 469, 473; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-muhit Tercümesi* (haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul 2013-14, I, 305, 1031; II, 1359; III, 2387, 2902; IV, 4584-4585; VI, 5863, 5930; *Kâmûs-ı Türkî*, I, 288; II, 1077; İhan Ayverdi – Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, II, 1513; *Müsned*, I, 29, 130; III, 111, 121-122, 133, 206, 207, 234, 238; IV, 143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 355, 449-459; II, 81; VI, 253-254; VII, 435-436; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 792; Hilâl b. Muhasin es-Sâbi, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 80, 90-91; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1985, II, 135, 395; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 2013, tercüme: s. 74; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, II, 84, 128; *Dedem Korkudun Kitabı* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 2000, s. 17, 40-41, 53, 116, 128; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Vassâbi, *el-Bereke fi fâzli's-sa'ye ve'l-hareke*, Beyrut 1406/1986, s. 306-307; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 673; Hüseyin b. Muhammed İbn Vâdirân, *Târihu'l-'Abbâsiyyîn* (nşr. Münî el-Kâ'bi), Beyrut 1993, s. 73, 199; Nureddin Serin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1973, tür.yer.; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1979, I, 265; Abdülmün'im Sultân, *el-Müctema'u'l-Mişi'ri'l-'aşri'l-Fâtımî*, Kahire 1405/1985, s. 274-281; Özden Süslü, *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara 1989, tür.yer.; Zühre İndirkaş, *Türklerde Hükûmdar Tacı Geleneği*, Ankara 2002, tür.yer.; Sumiyo Okumura, "Türk Kaftanının Kökeni ve Uzak Doğu ile Karşılaştırma", VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildirileri, Ankara 2002, s. 172; Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mirâtü'z-zamân fi târihi'l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Makaleler*

(haz. E. Semih Yalçın – Süleyman Özbek), Ankara 2005, II, 10, 53, 317; Fikri Salman, *Başlangıcından Anadolu Selçukluları'nın Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri*, Erzurum 2013, tür.yer.; İsmail Kara, "Mahyacılar", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sy. 18, İstanbul 2013, s. 23-24; Ara Altun, "Gazneliler", *DİA*, XIII, 485; Mehmet Şeker, "Hil'at", a.e., XVIII, 22-23; Nebi Bozkurt, "Tırâz", a.e., XLI, 112-113; Necdet Tosun, "Zengi Ata", a.e., XLIV, 262; Tülin Çoruhlu, "Zırh", a.e., XLIV, 394.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

Osmanlılar'da. Kaftan Osmanlı giyiminin de en önemli unsuru olup önden açık, ayak bileklerine veya yere kadar uzanan bir üst elbisesidir. Saray giyiminde kol boyları ya dirseğe ya da bileğe kadar ve yanlardan sarkan, bazan etek boyuna kadar inen uzunlukta olabilir. Kol boyunda olanların üstüne tekrar bir kat daha elbise giyilebilir. Dirseğe kadar olanlar için aynı kumaştan ek bir kol yapılıp ve bir ilikle omuzdaki bir düğmeye iliklenip uzun kollu hale getirilir. Çeşitli Asya kültürlerinde olduğu gibi kol boyu eteğe kadar uzanan kaftanların omuz başlarında bir açıklık vardır. Kaftanı giyen kişi bu açıklıktan kolunu çıkarır, kaftanın kolunu ise sarkıtıp bırakır. Bu tür kaftanlar törensel nitelik taşıy ve günümüze kadar gelen birçok örnek Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki koleksiyonlarda mevcuttur. Ayrıca Osmanlı minyatürlerinde bunların nasıl giyildiği görülebilir. İçine kürk kaplanmış törensel kaftanlara "kapaniçe" adı verilir. Kapaniçe kollu veya kolsuz olur, önünde çaprast, yakasında ve omuz başlarında kürk bulunur. Siyah tilki kürkü olanlar padişaha mahsustur; çaprastları mücevherli, dışı atlas ve düğmeleri murassa' olanlara "ferve-i murabba" denir, törenlerde ve alaylarda giyilir. Kadifeye kaplı olan kapaniçe hediye olarak Eflak ve Boğdan voyvodalarına verilir (Uzunçarşılı, s. 222). Kaftanlar Osmanlılar'da başta gelen ödüllendirme gıysisidir ve Batı saraylarındaki madalyaya benzer.

Bu tür ödüllendirme "hil'at giydirmeye" diye adlandırılır. Sadece Osmanlı idareci zümresi için değil ülkeye gelen yabancı elçilere ve heyetkellere de hil'atler giydirilir. Bu hil'atlerin kumaşları serâserden olur. Serâserlerin kalitesi elçilerin ve heyette yer alanların önemlerine göre değişir. Bunların örnekleri de Avrupa koleksiyonlarında günümüze kadar gelmiştir. Bu tür hil'at olarak kullanılacak kaftanlar önceden saray terzihanesinde hazırlanır, hazinede saklanır ve zamanı gelince çıkarılıp verilir.

Saray için yapılan kaftanların önleri kaftanın dokunduğu aynı renk ipliklerden özel olarak yapılmış, sayıları on iki-yirmi bir arasında değişen, çarpama ile dokunan bir çeşit şeridin (çaprast) ucundaki ilik ve düğmelerle kapanır. Düğmeler de özel şekilde küçük bir kozalak biçiminde örülür. Çaprastsız kaftanlar sayıları altı-yetmiş dört arasında değişen ilik-düğme ile kapanır. Bazıları ise belde yine özel dokunan kuşakla kapalı tutulur. Saray kaftanları genellikle sof, atlas, canfes, kemha, kadife ve serâser gibi değerli kumaşlardan yapılırdı. Kaftan kumaşları bir kaftana yetecek boyda dokunurdu. Bazı arşiv belgelerinde kaftan kumaşı dokuyanların hile yaparak yeterinden kısa kumaş dokuduklarına ve bu yüzden kaftanların boylarının kısa yapıldığına dair şikâyetlere rastlanır. Kaftan kesimlerinde kumaş mümkün olduğunca az parçalar halinde dikilir ve hiç ziyan edilmezdi. Erken Osmanlı dönemine ait günümüze kadar gelmiş giyim eşyası yoktur. Topkapı Sarayı'nda mevcut zengin koleksiyondaki en eski kaftan Fâtih Sultan Mehmed'e aittir (Atasoy v.dğr., *İpek*, s. 117, 298-299). Bunlardan biri çok kaliteli bir kadifedendir ve sarı kırmızı çintemani desenlidir. Altın klaptanlı dokunmuş olan

on iki çaprastlıdır. Ölümü sırasında üzerinde bulunan ve kesilerek çıkarılan kaftan mavi atlasandır.

Kaftanların kesimleri gelenekseldir ve yüzyıllar boyu pek az değişikliğe uğramıştır. Bu kesimde kumaş kaftan boyunun iki misli olarak arkadan öne doğru omuzda dikiş olmadan döner. Boyun için bir yuvarlak kesildikten sonra önden açık olması için ön etek ucuna kadar kesilir. Bu kesimden dolayı bazı kaftanların desenleri arkada düz iken önde başaşağı olur, bazılarında tersinedir. Yanlara ve ön kısımlara üçgen şeklinde parçalar eklenip etek genişletilir. Kaftanlara dikiş boyunca cep, bazan da birer ilik cep açılır. Boyun çevresine dipten bir pervaz çevrildiği gibi bir parmak veya biraz daha geniş bir parça da konur. Kaftanların ön, etek çevresi, etekteki yan yırtmaçlar ve kol ağızları iç taraftan ortalama dört parmak genişliğinde farklı renkten ve genellikle canfesten bir pervazla çevrilir. Ön ile etek kenarı pervazlarının birleştiği yerde terzi işareti olduğu sanılan bir motif bulunur.

XVI. yüzyılın ortalarına kadar kaftanların yan dikişleri verevine düz olarak inerken III. Murad zamanında İran etkisiyle yan dikişler kalça yuvarlaklığı gibi çıkıntı yapan bir kesimdedir. Astarlı kaftanların yanında astarsız olanlar çoğunluktadır. Minyatürlerde epeyce yakalı kaftan görülmekle birlikte günümüze kadar gelen örneklerde sayıları azdır. Kışık kaftanlar genellikle softan ince bir yünlü kumaştan yapılırdı. Ayrıca kaftanın astarı ile kumaşı arasına pamuk konarak âdeti bir küçük yorgana benzetilirdi. II. Osman'ın bu tür kaftanlarına çok sayıda rastlanması, sıcak tutma amacından ziyade at üzerinde haşmetli görünmek istemesinden

kaynaklanmış olmalıdır. Kaftanların içlerine konan samur, sincap, tilki, kakım gibi kürklerle astarlandığı olurdu. Saray kaftanlarında hermin de çok kullanılmıştır. Topkapı Sarayı'nda bulunan örneklerde kaftanların içine konan kürklerin değişik renkleriyle yapılmış aplike desenler görülür.

Saray kaftanlarında İtalyan tipi kaftanlar da sevilerek kullanılmıştır. Kaftanlar Osmanlı ipek dokumacılığının en üstün örneklerinden yapılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed zamanından günümüze ulaşan kaftanlarda kumaşlar hayli küçük desenlidir. Fâtih'in sözü edilen çintemani desenli, nefis kaliteli kadife kaftanına göre daha sonraları desenler çok büyümüştür. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı sanatına hâkim olmaya başlayan, karanfil, gül, lüle, sümbül vb. çiçeklerin görüldüğü kumaşlar kullanılmıştır. Bu motifli desenler kumaşlara işlenmekle kalmamış, aynı zamanda farklı renkte düz renk atlas kumaşlarla aplike olarak çok etkileyici desenler de yapılmıştır. Bunlardan başka üzerine zarif motifler işlenmiş kumaşların kaftanlarda kullanıldığı da görülmektedir.

Erken tarihlerden günümüze kadar kadın kıyafeti pek gelmemiş olmakla birlikte minyatürlerden görüldüğü kadıyla XVIII. yüzyılın sonuna kadar kadın ve erkek kıyafetinin kesimi ve biçimi arasında önemli bir fark yoktur. Bu husus kız ve erkek çocuk kaftanları için de geçerlidir. Fakat bugüne ulaşan örneklerde daha yumuşak kumaşların kullanıldığı görülür. Günümüze ulaşan bazı belgeler saray çocuklarının kaftanları için neşeli, canlı renklerin kullanıldığını ve desenlerin seçimi konusunda titiz davranıldığını ortaya koyar. Kaftan giyimi Osmanlı modernleşmesiyle birlikte giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. Özellikle erkek giyiminde II. Mahmud zamanında gerçekleştirilen reform kaftanı Osmanlı sultanlarının resmî kıyafeti olmaktan çıkmış ve yerini Batı tipi giyme bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 222; Hülya Tezcan – Selma Delibaş, *The Topkapı Saray Museum: Costumes, Embroideries and other Textiles* (trc. J. M. Rogers), London 1986, tür.yer.; Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysiler*, İstanbul 2006, tür.yer.; a.mlf., *Sarayın Terzisi: M. Palma – D. Lena – P. Palma*, İstanbul 2008, tür.yer.; Nurhan Atasoy v.dğr., *İpek: Osmanlı Dokuma Sanatı*, London 2001, s. 117, 298-299; Nurhan Atasoy, *Portraits and Caftans of the Ottoman Sultans*, New York 2012, tür.yer.; SA, II, 895.

NURHAN ATASOY

Fâtih Sultan Mehmed'in çintemani ve çin bulutu motifli ipek kaftanı ile Kanûnî Sultan Süleyman'ın lüle ve karanfil motifleriyle süslenmiş ipek kaftanı (TSM, Envanter nr. 13/6 ve 13/58)